

Roman Sass

Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie

DORADZTWO ROLNICZE – DOŚWIADCZENIA TRANSFORMACJI I NOWE WYZWANIA

AGRICULTURAL ADVISORY – TRANSFORMATION EXPERIENCES AND NEW CHALLENGES

Słowa kluczowe: transformacja gospodarcza, doradztwo rolnicze, konkurencyjność gospodarstw, współpraca z nauką

Key words: economic transformation, agricultural advisory, farm competitiveness, cooperation with science

JEL codes: O13, O15, R11

Abstrakt. Celem artykułu jest wskazanie wyzwań stojących przed doradztwem publicznym, wynikających z oczekiwań rolników i mieszkańców wsi oraz przedstawienie ważniejszych działań, które należy podjąć, aby doradztwo sprostało tym wyzwaniom. Podstawowym problemem, przed jakim stają polscy rolnicy, jest przede wszystkim poprawa konkurencyjności, którą można osiągnąć przez wzrost efektywności (ekonomicznej, środowiskowej i społecznej). Ośrodki doradztwa rolniczego, aby skutecznie wspierać rolników muszą ściśle współpracować z nauką i oświatą rolniczą. Szczególnie widoczny jest tu brak systemowych powiązań z nauką. Wobec nowych wyzwań, które stają przed doradztwem istnieje potrzeba stworzenia zintegrowanego systemu informacji rolniczej. Opracowanie takiego systemu jest konieczne, aby doradcy mogli przejść od przekazywania informacji i wspierania rolników w pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich do działań mających na celu poprawę efektywności produkcji.

Wstęp

Doradztwo rolnicze odegrało olbrzymią rolę w procesie modernizacji polskiego rolnictwa przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej (UE). Trudno sobie wyobrazić dalsze zmiany zachodzące w rolnictwie i na obszarach wiejskich bez udziału doradztwa. Dotychczasowa działalność ośrodków doradztwa rolniczego (ODR) koncentruje się przede wszystkim na działaniach informacyjnych i pomocy w wypełnianiu dokumentacji wnioskowej.

Przed polskim rolnictwem stoją nowe wyzwania. Jest to przede wszystkim poprawa konkurencyjności, którą można osiągnąć przez wzrost efektywności (ekonomicznej, środowiskowej i społecznej). Wobec takich wyzwań konieczne jest kompleksowe doradztwo organizacyjno-ekonomiczne, które umożliwi rolnikom ocenę wariantów rozwoju gospodarstw w długim okresie.

Dotychczasowa dyskusja wokół doradztwa publicznego koncertowała się głównie wokół podległości. Z wypowiedzi kierownictwa resortu wynika jednoznacznie, że zmiana podległości i większe dofinansowanie doradztwa ma powstrzymać degradację doradztwa publicznego [Zarudzki 2016]. Czy zmiana, jaka miała miejsce w sierpniu 2016 roku i podporządkowanie ośrodków doradztwa rolniczego ministrowi rolnictwa [Dz.U. z 5 sierpnia 2016 r. poz. 1176] w zasadniczy sposób usprawni działalność doradztwa publicznego?

Celem głównym artykułu jest wskazanie doświadczeń minionego ćwierćwiecza i wyzwań stojących przed doradztwem publicznym, wynikających z oczekiwań rolników i mieszkańców wsi oraz przedstawienie ważniejszych działań, jakie należy podjąć, aby doradztwo sprostało tym wyzwaniom.

Materiały i metodyka badań

Skorzystano przede wszystkim z metody obserwacji uczestniczącej¹ – wykorzystano długoletnie doświadczenia autora w kierowaniu ODR, a także te zdobyte w pracach zespołów², przygotowujących propozycje rozwiązań merytorycznych i legislacyjnych funkcjonowania doradztwa publicznego w Polsce.

Wykorzystano między innymi materiały dokumentujące działalność ODR, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie (CDR), sprawozdania Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), komisji sejmowych i zespołów resortowych, ustaw przyjętych przez Sejm oraz dokumentacje projektów realizowanych na rzecz doradztwa, finansowanych z funduszy PHARE, Funduszu Współpracy i Fundacji Polsko-Niemieckiej. Ponadto wykorzystano wyniki badań innych autorów.

Doświadczenia transformacji

Zmiana systemu gospodarki na początku lat 90. XX wieku wywarła ogromny wpływ zarówno na rolnictwo, jak i funkcjonowanie doradztwa rolniczego. Skutki tych zmian okazały się boleśniejsze niż przewidywano. Po raz pierwszy w powojennej historii rolnictwo polskie stanęło wobec bariery popytu na produkty rolne. Podstawowym zadaniem, które pojawiło się przed doradztwem było dostarczenie informacji rynkowej.

W tym czasie ODR-y opracowały i wdrożyły lokalne systemy informacji rynkowej³. Informacje o cenach na produkty rolnicze, popycie i podaży publikowane były w lokalnej prasie audycjach radiowych i telewizyjnych. Ponadto wydawane były specjalistyczne wydawnictwa, dotyczące kształtowania się cen na środki do produkcji, usługi, a także ważniejsze maszyny i urządzenia [Matuszak 1995].

Przywrócenie gospodarki rynkowej i sprostanie nowym wyzwaniom wymagało od doradców i rolników zupełnie nowej wiedzy i wyższych kwalifikacji. Był to dla doradztwa rolniczego trudny okres. Doradcy, których wiedza, umiejętności, a także metody działania ukształtowane zostały w poprzednich warunkach, byli często tak samo zagubieni jak rolnicy. Brakowało im kwalifikacji z zakresu ekonomiki produkcji, a także umiejętności stosowania poprawnych metod rachunku ekonomicznego, wspomagającego podejmowanie decyzji. Przeprowadzona w tym czasie przebudowa systemu doradztwa rolniczego była połączona z intensywnym szkoleniem pracowników doradztwa⁴.

Okolicznością sprzyjającą rozwojowi doradztwa ekonomiczno-organizacyjnego w latach 90. XX wieku było utworzenie w 1993 roku ARiMR. ARiMR rozpoczęła działalność od 1994 roku, a głównym jej celem było wsparcie modernizacji rolnictwa i obszarów wiejskich z wykorzystaniem tzw. kredytów preferencyjnych. Ośrodki doradztwa rolniczego pełniły w tym czasie bardzo ważną rolę i były nieformalnymi oddziałami wojewódzkimi ARiMR, pośredniczyły w przekazywaniu informacji pomiędzy ARiMR a bankami, rolnikami i firmami. Ponadto jednym z warunków przyznania przez bank kredytu była wydana przez ODR opinia o celowości

¹ Obserwacja uczestnicząca – metoda badawcza w naukach społecznych, polegająca na wejściu badacza w określone środowisko społeczne i obserwowaniu danej zbiorowości od wewnątrz. Może to być obserwacja bezpośrednia, ukryta i niekontrolowana. Badacz to nie tylko obserwator, ale aktywny uczestnik wydarzeń [http://www. Pentor.pl/20741.xml].

² Sejmowa Komisja Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Zespół ds. Opracowania i Wdrożenia Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Gospodarstw Rolnych, Zespół ds. Doradztwa Rolniczego.

³ Pierwszym systemem informacji rynkowej w Polsce był opracowany i wdrożony przez ODR w Minikowie Regionalny System Informacji Rynkowej – RYNEK. Większość ODR-ów w Polsce, wykorzystując doświadczenie ODR w Minikowie, opracowało i wdrożyło lokalne systemy informacji rynkowej. Ważną rolę w tworzeniu lokalnych systemów informacji rynkowej miał Polsko-Amerykański System Informacji Rynkowej i Standaryzacji

⁴ Najbardziej kompleksowym programem wsparcia doradztwa w Polsce był w latach 1991-1995 Polsko-Amerykański Program Doradztwa Rolniczego, w ramach którego w 47 (na 49) ODR-ach przebywało po dwóch ekspertów i doradców amerykańskich, którzy w trakcie półrocznego pobytu pracowali razem z doradcami polskimi.

przedsięwzięcia. W latach 1994-2007 (31.03.2007 ARiMR zniosła obowiązek opiniowania planów przedsięwzięć) ODR-y wydały 402,1 tys. opinii, a rolnicy i firmy najchętniej zlecały przygotowanie biznesplanu ODR-om. Były to lata sprzyjające solidnej edukacji ekonomicznej, zarówno doradców zatrudnionych w ODR, rolników, jak i pracowników banków kredytujących rolników. Miało to szczególne znaczenie dla pracowników tych banków, które wcześniej nie kredytowały rolników⁵. Wypracowana w tym okresie forma biznes planu miała charakter kompleksowego planu rozwoju gospodarstwa⁶. Natomiast wymagany obecnie przez ARiMR i banki zakres biznesplanu nie pozwala na ocenę ekonomiczno-finansową wdrażanego przedsięwzięcia.

Współpraca z ARiMR przełożyła się także na rozwój rachunkowości rolnej. Dużą popularnością wśród rolników cieszył kredyt dla młodego rolnika (linia MR), był on niżej oprocentowany, ponadto warunki spłaty były korzystniejsze niż innych kredytów. Od 1996 roku nałożono na rolników korzystających z kredytów w ramach linii MR obowiązek prowadzenia rachunkowości [Dz.U. nr 47, poz. 244]. Z informacji Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej wynika, że w 1994 roku wykorzystywanych było 25 różnych systemów rachunkowości. W tej sytuacji minister rolnictwa powołał 6-osobowy zespół do opracowania i wdrożenia Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Gospodarstw Rolnych [Goraj i in. 1995]. W drugiej połowie lat 90. XX wieku w szczytowym okresie w tym systemie rachunkowość prowadziło około 50 tys. rolników. ARiMR zlecił nadzór nad prowadzeniem rachunkowości ośrodkom doradztwa rolniczego. Zarówno ARiMR, jak ODR-y nie były przygotowane do sprowadzenia tak olbrzymiemu przedsięwzięciu i poza formalnymi sprawozdaniami ARiMR, nie powstały szersze opracowania merytoryczne, które można było wykorzystać do oceny zmian zachodzących w grupie rozwojowych gospodarstw rolnych w Polsce.

Pod koniec lat 90. XX wieku nasilił się proces dostosowania polskiej gospodarki do struktur UE. Przed doradztwem stało kolejne, wielkie zadanie – jak przekonać rolników do korzyści płynących z przystąpienia Polski do UE. W tym celu podjęto, na niespotykaną dotąd skalę, powszechną kampanię informacyjno-szkoleniową wyjaśniającą istotę i cele wspólnej polityki rolnej (WPR). Przed referendum o przystąpieniu Polski do UE, na przełomie lat 2003-2004, przeszkolono w województwie kujawsko-pomorskim ponad 45 tys. rolników (70%). Podobny zakres szkoleń był w pozostałych województwach. Szkolenia te miały istotny wpływ na pozytywny wynik referendum o przystąpieniu Polski do UE. Przed akcesją Polski do UE wyrażano obawy, że najgorzej przygotowani do korzystania z funduszy unijnych są polscy rolnicy. Argumentowano to tym, że rolnicy w Polsce nie prowadzą rachunkowości, a więc nie mają pełnej wiedzy dotyczącej ich gospodarstwa, ponadto są słabo wykształceni. Te obawy szybko zweryfikowano – już w przedakcesyjnym programie SAPARD liczba złożonych wniosków i kwota o jaką wnioskowali rolnicy była wyższa niż budżet programu. Znacznie większe różnice wystąpiły w programach rozwoju obszarów wiejskich (PROW) 2004-2006 i 2007-2013, w których kwoty wnioskowane przez rolników były wyższe od dostępnego budżetu o 25%. W tym okresie prawie wszystkie wnioski o wsparcie z funduszy unijnych przygotowane były przez doradców ODR [MRiRW 2014, Kania 2013].

Uzyskane efekty dowodzą dużej skuteczności pracy doradców z ODR. W latach 2004-2014 transfer środków na programy pomocowe za pośrednictwem ARiMR wyniósł 210,65 mld zł

⁵ Wraz z pojawieniem się kredytów preferencyjnych wzrosła znacznie liczba banków, które podpisały umowę z ARiMR (ponad 20 banków), a nie miały doświadczenia w kredytowaniu rolników. W poprzednim systemie wyłączenie w kredytowaniu rolników miał BGŻ i banki spółdzielcze.

⁶ Powszechnie używanym programem komputerowym wspierającym opracowanie planu produkcyjno-finansowego gospodarstwa był program komputerowy KREDYT. Przygotowany we współpracy ODR-u w Minikowie i Katedry Ekonomiki Rolnictwa i Informatyki UTP (wówczas ATR) w Bydgoszczy. Z programu tego korzystało 45 ODR, szkoły rolnicze i uczelnie, banki, firmy doradcze. ODR w Minikowie stał się tym samym wiodącym ośrodkiem w kraju w zakresie doradztwa ekonomicznego. Doradcy z ODR w Minikowie i pracownicy naukowcy AT-R prowadzili szkolenia niemalże we wszystkich ODR-ach w kraju. Szkolenia te dotyczyły wykorzystania rachunku ekonomicznego w podejmowaniu decyzji oraz planowania produkcji w gospodarstwie rolnym.

[ARiMR 2014, s. 8-9]. W tym samym czasie dotacja dla jednostek doradztwa rolniczego (JDR)⁷ wyniosła 1,812 mld zł. Szacując, że ODR-y miały 25-30-procentowy udział w realizacji odpłatnych usług⁸, ustalono, że jedna złotówka wydatkowana z budżetu państwa na doradztwo dawała około 29 tys. zł wsparcia, jakie uzyskiwali rolnicy z funduszy unijnych. Z wycień Józefa Kania wynika, że w latach 2007-2010 było to ponad 22 tys. zł [Kania 2012].

Nowe wyzwania przed publicznym doradztwem rolniczym

Państwa członkowskie UE zostały zobowiązane do utworzenia od 1 stycznia 2007 roku systemu doradztwa dla rolników w zakresie zarządzania gruntami i gospodarstwem, zwanego Systemem Doradztwa Rolniczego – FAS (*Farm Advisory System*) [Rozporządzenie Rady (WE) nr 1782/2003 z dnia 29 września 2003 roku]. Obowiązkiem państw członkowskich stało się m.in. jasne rozgraniczenie funkcji doradczych i kontrolnych. System doradztwa rolniczego w Polsce tworzą CDR w Brwinowie, wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego, izby rolnicze oraz prywatne podmioty doradcze, mające akredytację MRiRW [Drygas 2013, Kania 2013, Skórmicki 2013].

Zdefiniowanie wyzwań, jakie stoją przed doradztwem publicznym wymaga w pierwszej kolejności określenia, kto jest klientem doradztwa i jakie ma oczekiwania. Podstawową grupą, do której ODR kieruje swoją działalność są rolnicy. Coraz liczniejszymi klientami doradztwa publicznego są mieszkańcy wsi, a także właściciele małych i średnich przedsiębiorstw. Są to trzy podstawowe grupy klientów, które cechuje duże zróżnicowanie, borykanie się z różnymi problemami, a tym samym mające inne oczekiwania wobec doradztwa. Również rolnicy nie są grupą jednorodną, tylko 15% to gospodarstwa rozwojowe i potencjalnie rozwojowe [Jóźwiak 2014]. Ponadto sytuacja jest zróżnicowana regionalnie, inaczej jest w północno-zachodniej Polsce niż południowo-wschodniej czy centralnej.

Główną grupą doradztwa publicznego są rolnicy, dlatego wskazano najważniejsze problemy, z którymi przyjdzie się im zmierzyć:

- wzrost ryzyka ekonomicznego i przyrodniczego produkcji rolniczej w warunkach globalizacji i zmian klimatycznych, pogarszająca się jednostkowa opłacalność produkcji,
- niskie dochody większości gospodarstw rolnych, które nie zapewniają wynagrodzenia pracy własnej na poziomie parytetowym i środków na inwestycje rozwojowe,
- słaba integracja pionowa i pozioma rolników oraz znikomy wpływ rolników na przetwórstwo rolno-spożywcze.
- pogarszające się warunki prowadzenia produkcji rolniczej spowodowane ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi (susze, wymarznienia, huragany) oraz pogłębiającym się deficytem wody.

Działania adresowane do podstawowych grup beneficjentów doradztwa muszą uwzględniać ich zróżnicowanie i wynikające stąd oczekiwania:

1. Gospodarstwa rozwojowe i potencjalnie rozwojowe:

- połączenie doradztwa technologicznego i organizacyjno-ekonomicznego w celu racjonalizacji kosztów oraz poprawy efektywności produkcji i konkurencyjności gospodarstw;
- pomoc w opracowaniu i aktualizacji planu rozwoju gospodarstwa, wdrożenie i prowadzenie rachunkowości zarządzającej oraz wykorzystanie wyników rachunkowości do oceny ryzyka;
- promowanie i upowszechnianie technologii ograniczających straty wody, fosforu i azotu w uprawach polowych;
- upowszechnianie rachunku efektywności inwestycji w zakresie zakupu ciągników, maszyn i urządzeń oraz inwestycji budowlanych – pokazywanie alternatywnych rozwiązań;
- wspieranie rolników w integrowaniu się w celu poprawy pozycji konkurencyjnej i obniżaniu kosztów transakcyjnych;

⁷ Jednostki doradztwa rolniczego (JDR) tworzą Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie i 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego, stosowany skrót JDR oznacza tak rozumiany system doradztwa w Polsce. Z kolei skrót ODR stosowany jest wówczas, jeżeli dotyczy to działalności tylko 16 ośrodków wojewódzkich.

⁸ Ustalono na podstawie ewidencji usług odpłatnych świadczonych przez KPODR w Minikowie w stosunku do liczby rolników w tym województwie składających wnioski o płatności bezpośrednie.

- objęcie kompleksową obsługą w ramach pełnomocnictw gospodarstw o bardzo dobrych wynikach produkcyjnych w zakresie spełnienia obowiązków egzekwowanych przez inspekcje i agencje rządowe wynikające z WPR; gospodarstwa te można by wykorzystać w pracy doradczej jako przykładowe;
 - weryfikacja oferty dotyczącej środków produkcji (np. nawozów, środków ochrony roślin) przez zakładanie poletek demonstracyjnych, organizowanie szkoleń.
2. Gospodarstwa nierozwojowe⁹:
- przygotowanie rolników i domowników do podejmowania nowych aktywności przez zdobywanie kwalifikacji ułatwiających znalezienie dodatkowego, pozarolniczego źródła dochodu (reorientacja zawodowa rolników i członków rodzin);
 - pomoc w dostosowaniu do potencjału produkcyjnego gospodarstw kierunków produkcji efektywnych w małej skali oraz dywersyfikacja źródeł dochodu;
 - promowanie i upowszechnianie na bazie gospodarstwa rolnego tworzenia gospodarstw opiekuńczych dla osób starszych, niepełnosprawnych, dzieci i osób wykluczonych.
3. Mieszkańcy wsi:
- promocja zdrowego odżywiania i stylu życia z wykorzystaniem walorów wsi;
 - upowszechnianie starań rolników o zachowanie środowiska przyrodniczego (bioróżnorodności, czystości wód i powietrza) i warunków utrzymania zwierząt;
 - wspieranie inicjatyw umożliwiających artykułowanie wzajemnych oczekiwań rolników i nie rolników, podejmowanie działań wzmacniających integrację społeczności.
4. Małe i średnie przedsiębiorstwa:
- wspieranie przedsiębiorców, również członków rodzin rolniczych w pozyskaniu środków finansowych na założenie firmy i jej funkcjonowanie w początkowym okresie działalności;
 - pomoc w diagnozowaniu słabości i doskonaleniu zarządzania własnym biznesem oraz wsparcie działań marketingowych;
 - prowadzenie usług rachunkowości finansowej i podatkowej oraz ubezpieczeń i podatków pracowników.

Ponadto należy zwrócić uwagę na wyzwania, jakie stoją przed doradztwem rolniczym w świetle WPR. Jest to integrowana ochrona roślin [Skórnicki 2013] oraz zgodnie z reformą WPR przyjętą w 2003 roku, realizacja celów przekrojowych – innowacyjność, środowisko i klimat. W sferze rolnictwa działalność innowacyjna ma na celu przede wszystkim poprawę konkurencyjności działalności wytwórczej, zmniejszenie wpływu na zmiany klimatyczne, racjonalną gospodarkę zasobami naturalnymi. Dla realizacji tego celu utworzono w Polsce Sieć na Rzecz Innowacji w Rolnictwie (SIR), którą tworzą CDR w Brwinowie i 16 wojewódzkich ODR-ów. ODR-y mają szczególne zadania w promowaniu tworzenia „grup operacyjnych” (EPI-AGRI) na poziomie województwa [Jeżyńska 2016].

Sprostanie wyzwaniom, przed którymi stoją ODR-y jest uzależnione od potencjału jakim dysponują. Ważny jest przede wszystkim poziom zatrudnienia i kwalifikacje doradców, ich wyposażenie techniczne, dostęp do baz danych oraz finansowanie doradztwa. W latach 2003-2015 zatrudnienie specjalistów i doradców zmniejszyło się o 1056 osób (26%) i w roku 2015 wynosiło 2984 osoby¹⁰. Bardzo ważną grupą pracowników ze względu na bezpośredni kontakt z rolnikami i innymi klientkami są pracownicy zatrudnieni w powiatowych zespołach doradztwa rolniczego (PZDR). W 2015 roku w PZDR pracowało 2542 doradców, średnio na jednego doradcę w Polsce przypadało 549 gospodarstw powyżej jednego hektara użytków rolnych i 292 gospodarstwa powyżej 4 tys. euro standardowej produkcji (SO)¹¹ (przy bardzo dużym zróżnicowaniu

⁹ Duże znaczenie we wspieraniu rozwoju małych gospodarstw (socjalnych), powinny mieć działania ułatwiające wyjście młodzieży poza gospodarstwo (stypendia i dopłaty do kosztów przejazdu do szkoły dla dzieci i młodzieży). Działania te wykraczają jednak poza możliwości ośrodków doradztwa.

¹⁰ Stan zatrudnienia ustalono na podstawie danych udostępnionych przez CDR w Brwinowie.

¹¹ 4 tys. euro standardowej produkcji, tj. minimalny próg wielkości ekonomicznej gospodarstw w Polsce określający gospodarstwa towarowe, spośród których dobierane są gospodarstwa do prowadzenia rachunkowości w systemie Polski FADN.

waniu pomiędzy województwami, od 153 w województwie dolnośląskim do 457 w województwie świętokrzyskim). Duża liczba gospodarstw przypadających na jednego doradcę w PZDR ogranicza bezpośredni kontakt rolnika z doradcą. Z kolei rolnicy oczekują częstszych wizyt doradcy w gospodarstwie [Zawisza 2008]. Jednym z podstawowych warunków zwiększenia znaczenia doradztwa publicznego jest wzmocnienie PZDR-ów, zarówno pod kątem nowoczesnej bazy technicznej i narzędzi informatycznych, jak i kadry specjalistycznej [Kania 2006]. Aktualnie doradcy pracujący w PZDR-ach mają niski stopień specjalizacji, a tym samym nie są dobrym partnerem dla wysokotowarowych gospodarstw rolnych. Ponadto nie ma spójnego systemu doskonalenia zawodowego doradców [Brodziński 2016, Drygas 2013, Wiatrak 2013].

Szeroki zakres realizowanych zadań, duży majątek, a przede wszystkim wysokie zatrudnienie wymagają wysokiego i pewnego finansowania działalności ODR-u. Natomiast od 2004 roku występuje wyraźny trend do zmniejszania realnych wydatków z budżetu państwa na funkcjonowanie doradztwa [Czyżewski, Matuszczak 2011]. Od roku 2010 dotacje dla JDR kształtują się na dość zbliżonym poziomie 160-170 tys. zł rocznie i stanowią w strukturze przychodów 40-50% [Kania 2012]. Z przedstawionych danych dotyczących finansowania JDR wynika jednoznacznie, że aby utrzymać w Polsce doradztwo na obecnym poziomie organizacyjnym, konieczne jest podwojenie dotacji. Dotychczasowa praktyka dowodzi, że zamiast wzrostu dotacji występuje realny spadek dofinansowania. Ostatnia nowelizacja ustawy o JDR podporządkowała ODR-y ministrowi rolnictwa. Deklaracje ze strony kierownictwa resortu o zwiększeniu środków na doradztwo składane były jeszcze przed formalnym przejściem ODR-ów. Pomimo że kierownictwo resortu miało już wpływ na budżet w roku 2017, dotacja na doradztwo nie została zwiększona. Wobec utrzymania dotacji na poziomie z lat 2010-2016, kierownictwo ODR-ów będzie musiało czynić starania o pozyskanie dodatkowych środków. Zapewne, tak jak w latach ubiegłych będą to środki pozyskane z PROW 2014-2020. Ważnym źródłem finansowania działalności ODR-ów są odpłatne usługi doradcze, które stanowią w przychodach ogółem 12-15%. Realizacją tych usług zainteresowani są głównie pracownicy PZDR-ów. Większość odr zbudowała systemy motywacyjne, zachęcające doradców PZDR-ów do dużego zaangażowania się w realizację odpłatnych usług. Umożliwia to pracownikom terenowym legalne dorobienie do niskich wynagrodzeń, ma jednak tę wadę, że pracownicy PZDR-ów zaniedbują niejednokrotnie realizację podstawowych zadań doradczych. Trzeba mieć jednak świadomość, że trwająca od dłuższego czasu deprecjacja wynagrodzeń w ramach dotacji celowej nie działa motywująco na pracowników ODR-ów.

Doradztwo a System Wiedzy i Informacji Rolniczej, badania naukowe

Ośrodki doradztwa rolniczego, aby skutecznie wspierać rolników muszą ściśle współpracować z nauką (badania i rozwój) i oświatą rolniczą. Szczególnie widoczny jest tu brak systemowych powiązań z nauką. Współpraca sektora badawczo-rozwojowego z podmiotami świadczącymi usługi doradcze w rolnictwie ma charakter incydentalny i generalnie ogranicza się do udziału pracowników naukowych w konferencjach, szkoleniach, demonstracjach lub pokazach. Brak jest długofalowych programów współdziałania oraz występuje niewielkie zainteresowanie kadry naukowej wdrażaniem wyników prowadzonych badań do praktyki. Poważnym zastrzeżeniem wobec nauki jest to, że rezultaty wielu prac mają charakter czysto teoretyczny i przyczynkarski [Brodziński 2016, Drygas 2013, Wiatrak 2013].

Przykładem godnym naśladowania jest nieformalna, rzeczywista współpraca w latach 90. XX wieku doradztwa i nauki i powstanie tzw. ośrodka bydgoskiego (Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy i Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie), który był w stanie trafnie zdiagnozować główne wyzwania, przed którymi stanęły gospodarstwa rolne po przywróceniu gospodarki rynkowej oraz podjąć prace aplikacyjne wspierające decyzje rolników. Opracowano systemy: rolniczej informacji rynkowej – RYNEK [Mańko i in. 1992], rachunkowości zarządczej gospodarstw – KSIAŻKA [Sass 1995] oraz planowania produkcyjno-finansowego

gospodarstwa – KREDYT. Te rozwiązania zostały wdrożone w całym kraju, co potwierdziło ich walory. Rzeczywista, a nie konieczna formalna współpraca nauki jest potrzebna dla rozwoju doradztwa rolniczego. Niestety obowiązujący system oceny nauki nie sprzyja tej współpracy.

Wobec nowych wyzwań, jakie stają przed doradztwem istnieje potrzeba stworzenia systemu informacji rolniczej (System Wiedzy i Informacji Rolniczej – SWiIR). W połowie lat 90. XX wieku ministerstwo rolnictwa bezskutecznie podjęło działania nad stworzeniem takiego systemu. Udoskonalono natomiast Zintegrowany System Rolniczej Informacji Rynkowej, którym administruje Departament Rynków Rolnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Aktualnie informacja rolnicza jest rozproszona i brak jest weryfikacji wiarygodności udostępnianych przez różne instytucje danych. Często informacje dotyczące tego samego problemu opracowane przez różne ośrodki przedstawiają skrajnie różniące się wyniki. Potwierdzeniem tego są powszechnie opracowywane i udostępniane przez ODR-y kalkulacje rolnicze.

Najbardziej wszechstronnym systemem informacji o sytuacji produkcyjno-ekonomicznej gospodarstw rolnych jest system rachunkowości Polski FADN. Dane gromadzone w ramach tego systemu, dotyczą całego gospodarstwa i dobrze opisują wyniki produkcyjne, koszty i dochody, nie charakteryzują natomiast poszczególnych produktów. Uzupełnieniem tej niedogodności jest System Zbierania Danych o Produktach Rolniczych AGROKOSZTY, w ramach którego zbierane i opracowywane są dane dla wybranych działalności roślinnych i zwierzęcych. Trzeba jednak jednoznacznie stwierdzić, że gromadzone informacje w ramach systemu AGROKOSZTY nie wyjaśniają przyczyn zróżnicowania wyników produkcyjnych, mają zatem ograniczoną przydatność w pracy doradczej. Należy ponadto zwrócić uwagę, że w gospodarstwie rolnym podstawową jednostką organizacyjną w odniesieniu, do której rolnik podejmuje decyzje bieżące jest w produkcji roślinnej pole produkcyjne, a w produkcji zwierzęcej jednorodne stado zwierząt. Brakuje danych z tego zakresu niezbędnych w pracy doradczej.

W Polsce nie są kontynuowane prace nad stworzeniem systemu informacji rolniczej. W państwach, które mają takie systemy (Dania, Francja, Niemcy, Holandia, Finlandia), koordynatorem było ministerstwo rolnictwa. Trzeba też wyraźnie wskazać, że ważnym uczestnikiem systemu będą rolnicy, nie tylko jako korzystający z informacji dostępnych w systemie, ale także jako zasilający system danymi technologiczno-ekonomicznymi z poziomu gospodarstwa. Ważną rolę do spełnienia mają tu związki branżowe.

Opracowanie takiego systemu jest konieczne, aby doradcy mogli przejść od przekazywania informacji i wspierania rolników w pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich do działań mających na celu poprawę efektywności produkcji.

Podsumowanie

Przywrócenie gospodarki rynkowej i integracja Polski z UE to najważniejsze wydarzenia w powojennej historii Polski. Zmiana systemu gospodarki wywarła ogromny wpływ zarówno na rolnictwo, jak i funkcjonowanie doradztwa rolniczego. Doradztwo trafnie zdefiniowało główne wyzwania, przed którymi stanęli polscy rolnicy po roku 90. XX wieku. Okolicznością sprzyjającą rozwojowi doradztwa ekonomiczno-organizacyjnego była w tym czasie ścisła współpraca z ARiMR. Zarówno ministerstwo rolnictwa, jak i ARiMR miały zaufanie do doradztwa, stawiali zadania i zostawiali swobodę działania, co sprzyjało rozwiązywaniu problemów. Również rolnicy mieli duże zaufanie do doradców i pracowników nauki. Lata 90. XX wieku, chociaż bardzo trudne dla rolników –bariera popytu na produkty rolne i drastyczne pogorszenie sytuacji dochodowej – charakteryzowały się dużą aktywnością i integracją rolników oraz przekonaniem, że mają oni udział w rozwiązywaniu istotnych problemów dotyczących rolnictwa.

Po akcesji Polski do UE rolnicy i doradcy skupili się przede wszystkim na jak największym wykorzystaniu funduszy unijnych. Trzeba jednak wyraźnie powiedzieć, że w dłuższej perspektywie są to działania niewystarczające. Przed polskimi rolnikami stoją nowe wyzwania,

przede wszystkim poprawa konkurencyjności, którą można osiągnąć przez wzrost efektywności. Konieczne jest kompleksowe doradztwo organizacyjno-ekonomiczne, które umożliwi rolnikom ocenę wariantów rozwoju gospodarstw w długim okresie. Ośrodki doradztwa rolniczego muszą ściśle współpracować z nauką i oświatą rolniczą. Istnieje potrzeba stworzenia zintegrowanego systemu informacji rolniczej. Rzeczywista, a nie koniecznie formalna współpraca nauki jest potrzebna dla rozwoju doradztwa rolniczego.

Przejęcie nadzoru nad ośrodkami doradztwa przez ministra rolnictwa eliminuje w sposób formalny sprzeczności w zakresie finansowania, kontroli i utrzymania jednolitych standardów świadczenia usług doradczych. Pierwsze doświadczenia wskazują, że kilkusobowy zespół do tych spraw w MRiRW będzie miał trudności w podłożeniu nowym wyzwaniom, zarówno pod względem organizacyjnym, jak i merytorycznym. Ponadto są obawy, że MRiRW będzie angażowało doradztwo do zadań o charakterze administracyjnym i kontrolnym, co jest sprzeczne z istotą doradztwa.

Literatura/Bibliography

- ARiMR ((Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture). 2014. *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2014 rok* (Report on the activities of the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture for 2014). Warszawa: ARiMR.
- Brodziński Zbigniew. 2016. Przyszłość doradztwa rolniczego w kontekście współpracy środowisk naukowych z praktykami. [W] *Co dalej z doradztwem rolniczym w Polsce?* (The future of agricultural advisory in the context of cooperation between scientific communities and practitioners. [In] *What next with agricultural consulting in Poland?*). Warszawa: Wydawnictwo Kancelaria Senatu.
- Czyżewski Andrzej, Anna Matuszczak. 2011. Wydatki w krajowym budżecie rolnym Polski na rzecz rozwoju lokalnego przed i po integracji z Unią Europejską (Expenditure in the Polish National Agricultural Budget on local development before and after integration with the EU (1997-2011)). *Journal of Agribusiness and Rural Development* 1 (19): 17-36.
- Drygas Mirosław. 2013. Przesłanki do rozwoju publicznego doradztwa rolniczego w Polsce. [W] *Przyszłość doradztwa rolniczego wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi* (Reasons for the development of public agricultural advisory services in Poland. [In] *The future of agricultural advisory services to the challenges of the future and expectations of rural residents*), 34-48. Kraków: Wydawnictwo CDR.
- Goraj Lech, Tomasz Kondraszuk, Stanisław Mańko, Roman Sass, Teresa Pokrzywa, Elżbieta Wójcik. 1995. *Pojęcia w zunifikowanym formacie rachunkowości gospodarstw rolnych* (Concepts in the Unified accountancy format of agricultural holdings). Warszawa: MRiGŻ, FAPA, IERiGŻ.
- Jeżyńska Beata. 2016. Zadania i funkcje doradztwa rolniczego w Europejskim Partnerstwie Innowacyjnym (EPI). [W] *Co dalej z doradztwem rolniczym w Polsce?* (Tasks and functions of agricultural advisory in the European Innovation Partnership (EIP). [In] *What next with agricultural consulting in Poland?*). Warszawa: Wydawnictwo Kancelaria Senatu.
- Jóźwiak Wojciech. 2014. *Efektywność, koszty produkcji i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych obecnie i w perspektywie średnio oraz długoterminowej* (Efficiency, production costs and competitiveness of Polish farms now and in the medium and long term). Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Kania Józef. 2006. Znaczenie doradztwa w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. [W] *Miejsce doradztwa we wspieraniu rozwoju rolnictwa i wsi na Kujawach i Pomorzu* (The importance of advice in the development of agriculture and rural areas. [W] *A place of advice in supporting the development of agriculture and villages in Kujawy and Pomerania*). Minikowo: Wydawnictwo ODR.
- Kania Józef. 2012. Status prawny doradztwa rolniczego w Polsce (potrzeba zmian, rola we wdrażaniu WPR). [W] *Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku?* (Legal status of agricultural advisory in Poland (need for change, role in implementing the CAP). [In] *What agricultural advisory system in Poland after 2013?*). Warszawa: Wydawnictwo Biuro Analiz Sejmowych.
- Kania Józef. 2013. Doradztwo rolnicze w Polsce wobec wyzwań zreformowanej Wspólnej Polityki Rolnej 2014-2020. [W] *Przyszłość doradztwa rolniczego wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi* (Agricultural advisory in Poland in the face of the challenges of the reformed Common Agricultural Policy 2014-2020. [In] *The future of agricultural advisory services to the challenges of the future and expectations of rural residents*), 74-81. Kraków: Wydawnictwo CDR.
- Mańko Stanisław, Roman Sass, Tadeusz Sobczyński. 1992. *Regionalny system informacji rynkowej w rolnictwie* (Regional system of market information in agriculture). Poznań: Wydawnictwo Fundusz Współpracy.

- Matuszak Edward. 1995. Potrzeby informacyjne doradztwa rolniczego. [W] *Stan i kierunki rozwoju systemu informacji rolniczej* (Information needs of agricultural advisory. [In] Status and directions of development of the agricultural information system), 93-102. Minikowo: Wydawnictwo ODR.
- MRiRW (Ministry of Agriculture and Rural Development). 2014. *Opracowanie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi na międzynarodową konferencję organizowaną przez Senacką i Sejmową Komisję Rolnictwa i Rozwoju Wsi 23 października 2014 roku* (Preparation of the Minister of Agriculture and Rural Development for an international conference organized by the Senate and the Sejm Committee on Agriculture and Rural Development on October 23, 2014). Warszawa: MRiRW.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 kwietnia 1995 r. w sprawie szczegółowych kierunków działań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz sposobów ich realizacji* (Regulation of the Council of Ministers of April 4, 1995 on detailed directions of activities of the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture and ways of their implementation). Dz.U. nr 47, poz. 244.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1782/2003 z dnia 29 września 2003 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników oraz zmieniające rozporządzenia (EWG) nr 2019/93, (WE) nr 1452/2001, (WE) nr 1453/2001, (WE) nr 1454/2001, (WE) nr 1868/94, (WE) nr 1251/1999, (WE) nr 1254/1999, (WE) nr 1673/2000, (EWG) nr 2358/71 i (WE) nr 2529/2001* (Council Regulation (EC) No 1782/2003 of 29 September 2003 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers and amending Regulations (EEC) No 2019/93, (EC) No 1452/2001, (EC) No. 1453/2001, (EC) No. 1454/2001, (we) No. 1868/94, (EC) No. 1251/1999, (EC) No. 1254/1999, (EC) No. 1673 / 2000, (EEC) No. 2358/71 and (EC) No. 2529/2001).
- Sass Roman. 1995. Organizacyjne problemy wdrażania rachunkowości gospodarstw w makroregionie środkowo-zachodnim. [W] *Stan i kierunki rozwoju systemu informacji rolniczej* (Organizational problems of implementing farm accounting in the central-western macroregion. [In] Status and directions of development of the agricultural information system), 103-110. Minikowo: Wydawnictwo ODR.
- Skórnicki Henryk. 2013. Publiczne doradztwo rolnicze i jego formy organizacyjne wobec oczekiwań mieszkańców wsi. [W] *Przyszłość doradztwa rolniczego wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi* (Public agricultural consultancy and its organizational forms against the expectations of rural residents. [In] The future of agricultural advisory services to the challenges of the future and expectations of rural residents), 49-59. Kraków: Wydawnictwo CDR.
- Ustawa z dnia 22 czerwca 2016 r. o zmianie ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego* (The Act of 22 June 2016. Amending the Act on agricultural advisory units). Dz.U. z 5.08.2016, poz. 1176.
- Wiatrak Andrzej P. 2013. Doradztwo rolnicze w literaturze – stan badań krajowych i europejskich nad doradztwem rolniczym. [W] *Przyszłość doradztwa rolniczego wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi* (Agricultural consultancy in literature – state of national and European research on agricultural consultancy. [In] The future of agricultural advisory services to the challenges of the future and expectations of rural residents), 21-33. Kraków: Wydawnictwo CDR.
- Zarudzki Ryszard. 2016. System doradztwa rolniczego w Polsce-planowane zmiany. [W] *Co dalej z doradztwem rolniczym w Polsce?* (Agricultural advisory system in Poland – planned changes. [In] What next with agricultural consulting in Poland?). Warszawa: Wydawnictwo Kancelaria Senatu.
- Zawisza Sławomir. 2008. Ekspertyza „Ocena usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów” (Expertise „Evaluation of advisory services by farmers and forest owners”). Bydgoszcz: Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy. Zakład Doradztwa Rolniczego. Maszynopis.
<http://www.Pentor.pl/20741.xml>.

Summary

The aim of this article is to identify the challenges facing public advisory services, resulting from the expectations of farmers and rural inhabitants and to present the most important steps which should be taken to address these challenges. The main problem faced by Polish farmers is primarily the improvement of competitiveness that can be achieved by increasing (economical, environmental and social) efficiency. Agricultural advisory centers must work closely with science and agricultural education to effectively support farmers. In view of the new challenges facing advisory services, there is a need for an integrated agricultural information system. The development of such a system is necessary for the advisors to move from providing information and supporting farmers in raising EU funds to actions aimed at improving production efficiency.

Adres do korespondencji
dr Roman Sass (orcid.org/0000-0002-4604-8531)
Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego
89-122 Minikowo
tel. 663 489 311, e-mail: sass.roman@wp.pl